

ĽUDSKÁ SUBJEKTIVITA A DIALEKTIKA JEJ PREJAVU

VASKO KUSIN, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Bratislava

KUSIN, V.: Human Subjectivity and Dialectics of its Manifestation. *Filozofia* 38, 1983, №. 4, p. 402.

The analysis of human subjectivity, its components and dialectics of their manifestation in the interaction of „Man — Nature — Society“ ought to start with the basic methodologic postulate — that subjectivity „in itself“ has no objective specification. However, as its substance — according to the classics — lies in the subjectivity of practice as the historically concrete modification (and the objective expression of this modification) of universal human activity, the center of the investigation must in this case be shifted in this practice, especially in those specification which are connected above all with the development of Man in society and his subjective creative (and free) capabilities, heading towards human universality which, in the sign of „intention and power“, will set the tone to laws of „moving matter“.

Thus on the base of the formulation of effective theoretical-methodological principles of the analysis of human subjectivity solid theoretical presuppositions are created for conceiving these phenomena in dialectical-materialist correlations and from the viewpoint of Marxist-Leninist world outlook.

Úvod

Súčasná epocha predstavuje významné prelomové obdobie nielen v silnejúcej tendencii materiálnej produkcie, tvorby „sveta vecí“ a prostriedkov pre čoraz vyšší, historicky progresívnejší civilizačný vzostup (ako výraz univerzality a utility praxe); prijíma kvalitatívne nové určenie aj vo vzťahu k základným otázkam človeka, jeho subjektívnych dispozícií, ktoré — v porovnaní s predchádzajúcimi etapami vývoja spoločnosti — sa nesú v znamení čoraz intenzívnejšej „prítomnosti“ v živote spoločnosti a v materiálnom procese vôbec. Subjektívny potenciál, ktorým disponuje dnešné ľudské individuum, zvyšuje tak všetky formy predmetných aktivít čoraz väčšími na úroveň jeho „vedomia a chcenia“, na úroveň vlastného „zámeru a moci“ v systéme „zákonov pohybujucej sa hmoty“.

A napokon ešte pre jednu skutočnosť možno súčasnú epochu pokladať za prelomové obdobie vo vývine (a prejave) ľudskej subjektivity: v dôsledku posunutia hraníc ľudského sveta, resp. sveta „sociálnej predmetnosti“ (vesmírne lety a kozmické výskumy) a historicky neodratnej humanizácie a oslobodzovania práce (socialistická a komunistická revolúcia) ľudstvo si tak vytvára objektívne podmienky pre formovanie do nových takmer neohraničených potencií integrovaných komponentov ľudskej subjektivity. Vďaka tomuto ľudskej subjektivite prijíma historicky nové určenie — formujú sa dimenzie kozmickej pôsobnosti a komunistickej solidárnosti.

Toto je azda jedným z hlavných dôvodov, prečo v popredí pozornosti spoločenskovedného výskumu stojí otázka analýzy a rozvoja ľudskej subjektivity, a to nielen po stránke teoreticko-metodologickej, ale — a v istých súvislostiach predovšetkým — aj po stránke svetonázorovej a mravnej.

I.

Ľudská subjektivita, jej komponenty a mechanizmus jej pôsobenia

Pri analýze fenoménu ľudskej subjektivity vychádzame zo základného predpokladu, vystupujúceho vo funkcii teoreticko-metodologického postulátu, že subjektivita „sama o sebe“ a v dialektickej celistvosti jej komponentov (resp. atribútov) nemá predmetné určenie. Keďže jej podstata — slovami klasikov — spočíva v subjektívnosti *praxe* ako historicky konkrétnej modifikácie (a predmetného výrazu tejto modifikácie) všeobecnej ľudskej činnosti, ťažisko skúmania musí byť preto posunuté do tejto praxe, najmä do tých jej určení, ktoré ani tak nesúvisia s jej predmetno-pretvárajúcou funkciou (prax zameraná na premenu prírody) ako s „rozvojom spoločenského človeka a jeho subjektívnych tvorivých schopností“ (4, s. 65), smerujúcich k ľudskej univerzalite, k revolučnej (obklopujúcemu bytiu „tón udávajúcej“) subjektivite.

Zvýraznenie metodologického významu tej formy praxe, ktorej funkciou je reprodukcia vzťahov a „sveta sociálnej predmetnosti“ v súvislosti s analýzou fenoménu subjektivity neznamená popieranie významu praktickej premeny prírodného sveta v procese konštituovania subjektivity. Nazdávame sa iba, že v tejto etape civilizačného vzostupu prax zameraná na „premenu ľudí“ a na produkciu vzťahov, s ktorou bezprostredne súvisí otázka humanizácie a oslobodzovania práce, zaznamenáva väčšiu účasť na formovaní ľudskej subjektivity.

Prelomové obdobie vo vývine ľudskej subjektivity v porovnaní s tou etapou vývinu ľudského individua, v ktorej toto individuum „splývalo“ s činnosťou a s materiálnym procesom vôbec (tzv. inštinkatívny spôsob existencie), nastáva v tom okamihu, keď sa začína predmetne prejavovať, keď — na základe jej imanentných komponentov — subjektivita stanovuje svoje „inobytie“, t. j. zvonkajštuje sa, vkladá do objektívnej reality vlastné dispozície, (vyplývajúce z biologicko-fyziologického usporiadania individua a z jeho dejinným vývinom upravovaného špecifického vzťahu k existujúcim podmienkam jeho bytia), mení ich na objekt: konštituuje sa *aktivita*, ktorej špecifickým určením je „vnášanie“, „vkladanie“ aspektu „bytia pre seba“ do sveta. (4, s. 42) V rámci nej sa zároveň (po nej a súčasne s ňou) formujú základné určujúce komponenty ako štruktúrne prvky ľudskej subjektivity. (Poznamenávame, že pri ich vymedzení možno zohľadniť kritérium dôležitosti a priority len relatívne!).

Nazdávame sa, že najvlastnejším komponentom (resp. atribútom)

ľudskej subjektivity je *intencionalita* a s ňou súvisiaca *vôľovosť*. V nej sa konštituuje a aktualizuje vnútorná ľudská potencia umožňujúca pre-kročenie vlastných hraníc, akt sebaobjektívizácie najmä formou práce ako najpodstatnejšej ľudskej činnosti, ako križovatky „bytia v dani“. Ďalším významným komponentom ľudskej subjektivity je *poznatie* a v rámci neho *intuícia*. Konštituuje sa v nich schopnosť subjektu osvojovať si nepoznané, no objektívne existujúce (veda). K rovnako významným komponentom ľudskej subjektivity patrí *tvorba*, a na ňu nadväzujúca *projektivita*. V nich sa konštituuje schopnosť spredmetňovania subjektivity formou produkcie novej, predmetno-zmyslovej skutočnosti. V súvislosti s projektivitou rozširujú sa hranice subjektivity najmä prostredníctvom schopnosti subjektu transformovať do svojho vzťahu k okolitému svetu celú mnohotvárnú súvislosť (tu kdesi spočívajú aj základy univerzality praxe). Napokon patrí sem *skúsenosť*, v ktorej sa konštituuje subjektívne prežívanie a osvojovanie si sveta ako podmienka vnútornej kontinuity ľudstva.

Akýmsi syntetizujúcim a esenciálnym atribútom ľudskej subjektivity je *sloboda* — od ľudskej subjektivity neoddeliteľná vnútorná schopnosť vstupovať do akýchkoľvek súvislostí s predmetným svetom, stanovovať si „akékoľvek meradlá akéhokoľvek druhu“ a identifikovať ich v akomkoľvek predmete.

Treba však poznamenať v tejto súvislosti, že nesmierny význam pre formovanie jednotlivých komponentov subjektivity má *deľba práce*, najmä jej spoločenská forma. V jej podmienkach, vznikajúcich vo forme mnohotvárných vzťahov (intenzívna súčinnosť človeka s človekom, resp. formujúci sa proces tzv. „intersubjektívneho styku“), vytvárajú sa objektívne predpoklady pre rozvoj účinnejšej, „zrelšej“ subjektivity. Prejavuje sa to predovšetkým v účinnejšej projektivite a v čoraz vyššom stupni abstraktného myslenia, v schopnosti indivíduí sebahodnotenia a sebapoznávania (vzťah k „sebe a cez seba“ k „iným“ a cez iných k sebe).

Zvláštnosťou vymedzenia ľudskej subjektivity prostredníctvom týchto komponentov (ale i ďalších, ako napr. motívy, záujmy, potreby, seba-regulácia atď.) je to, že ich prostredníctvom subjektivita prijíma určenie *organickkej celostnosti*. Z tohto hľadiska je subjektivita *totalitou* vnútorných, cez uvedené atribúty sa konštituujujúcich *dispozícií* subjektu.

Prítomnosť tejto totality určenia subjektu nie je otázkou akejkolvek činnosti a akýchkoľvek podmienok; tá je daná mierou či stupňom pozitívnej súčinnosti spoločnosti (racionálna a revolučná kolektívnosť činnosti), faktom, do akej miery je tá-ktorá spoločnosť *subjektom* vlastnej skutočnosti (dejín).

Slovom, súvislosť — a to podstatnú — je tu potrebné vidieť v danom historickom type praxe ako dialektickom celku predmetných aktivít (subjektu, triedy, ľudstva), vyjadrujúcich stupeň vlastnej *afirmácie*.

A tak v súvislosti s fenoménom subjektivity formuje sa v priebehu

dejín (modifikujúcich prírodu) taký *aspekt* predmetnej činnosti, pre ktorý je vlastné subjektívne kladenie cieľov podľa princípu maximálnej účelnosti ako sprostredkovateľa medzi vývinom znásobovaným ľudskými potrebami a ich optimálnym (resp. nevyhnutným) uspokojovaním.

Subjektivita sa teda konštituuje cez činnosť (vo forme tvorivej, produktívnej, projektívnej a slobodnej atď. sebaobjektivizácie), no zároveň si túto činnosť stanovuje ako svoj predmet, vo vzťahu ku ktorému sa konštituuje (činnosť ako „predmet vedomia a chcenia“). V činnosti sa teda subjektivita fixuje neustálym sprítomňovaním vo forme akcie (intencionalita), pretvárania, projektívnej produkcie — teda slobody (Sloboda = subjektivita [alebo] cieľ, vedomie, snaha). (5, s. 171)

Keďže ľudská činnosť obsahuje okrem predmetnosti aj subjektívnosť, jej nositeľ — subjekt — takto nadobúda trojjedinú povahu: je a) bytosťou zmyslovo-predmetnou, b) bytosťou subjektívno-duchovnou (psychokognitívnou), c) ale aj bytosťou prakticko-pretvárajúcou (ako výraz syntézy predchádzajúcich dvoch určení). Na druhej strane toto trojaké určenie ľudskej bytosti spätne determinuje aj samotnú ľudskú činnosť; robí z nej prostriedok objektivizácie ľudskej subjektivity, ďalej prostriedok tvorby novej (zhumanizovanej) prakticko-zmyslovej skutočnosti (produkty predmetnej praxe, dejiny) a napokon robí z nej prostriedok jednoty objektívno-prírodného a subjektívno-ľudského.

Trojjediná povaha ľudskej bytosti prirodzene *neznamená pluralizmus* jej podstaty. Jej hlavným kvalitatívnym určením je prakticko-pretvárajúce pôsobenie, ktoré je produktom (ale súčasne aj prostriedkom a podmienkou) jej subjektivity; subjektivita sa tak stáva svojráznym, špecifickým spôsobením zmyslovo-predmetnej bytosti — človeka.

V súvislosti s vymedzením subjektívno-duchovného určenia ľudskej bytosti, ktorú možno vyjadriť aj pojmom psychokognitívna bytosť, nesledujeme redukciu ľudskej subjektivity len na vedomie, resp. vedenie a emocionálne zážitky. Na druhej strane každý z uvedených komponentov (resp. atribútov) ľudskej subjektivity, aj keď sám osebe netvorí subjektivitu v jej celku, nepatrí nikde inde ako do sféry ľudskej subjektivity, nakoľko nedisponuje predmetnými časopriestorovými dimenziami. V tom je špecifickosť, svojráznosť a jedinečnosť (v bytí vesmíru) jej jednotlivých komponentov a subjektivity ako „organického celku“, pričom každý z komponentov ľudskej subjektivity má relatívnu autonómiu a môže prevažovať (resp. rozvíjať sa) na úkor iného komponentu, a to v súvislosti s daným historickým stupňom deľby práce, sociálnym postavením subjektu v systéme spoločenských vzťahov, potrebami spoločnosti a napokon úrovňou vlastnej individuality človeka. Výrazom toho je pojem integrovanej, resp. dezintegrovannej osobnosti. Poznamenávame, že aj keď ľudskú subjektivitu (v jej „čistej“ podobe) chápeme ako to, čo nedisponuje predmetnými časopriestorovými dimenziami, *neredukujeme* ju na ideálno v Heglovom chápaní, ale vyjadrujeme týmto pojmom špecificky ľudskú celostnú aktivitu, chápanú v polarite daného

a pretváraného, ľudsky (zmyslovo-predmetne, prakticky) modifikovaného. Subjektivita v akte pretváraného, ľudsky modifikovaného (resp. negovaného) je jeho „vnútorným“ momentom (snahou, cieľom, „pudom“ atď.) rovnako, ako sú vnútorným momentom priemyslu (materiálnej produkcie) ľudské bytostné sily (v ktorých sa subjektivita „konštituuje“), ktoré sa až v akte priemyselnej produkcie stávajú „hmatateľnou psychológiou“ podstaty človeka (Marx).

Z povedaného vyplýva, že je potrebné subjektivitu jednoznačne chápať prostredníctvom predmetnosti (i keď ju nemožno redukovať na predmetnosť v duchu „absolútneho objektivismu“) a na druhej strane je zase potrebné chápať *ľudskú predmetnosť* (keďže existuje aj nie-ľudská predmetnosť) ako výraz subjektivity, jej komponentov, ich predmetného stanovovania sa. Totiž slovami Lenina, je ... „absurdné pozeráť na subjektivitu a objektivitu ako na nejaký pevný a abstraktný protiklad. Obidve sú úplne dialektické.“ [5, s. 193] V tom napokon spočíva aj sám princíp dialektiky jej prejavu, ktorá prijíma určenie (v systéme zákonov pohybujúcej sa hmoty) *ľudskej aktivity*.

V súvislosti s „harmonickým“ rozvojom (resp. predmetným prejavom) komponentov subjektivity (idea integrovanej osobnosti) sa žiada poznamenať, že determinujúcim východiskom — v konečnom dôsledku — je tu existujúca celková úroveň rozvetvenosti, diferenciacie vnútornej štruktúry historicko-spoločenskej praxe (jej foriem). V súčasnosti sa stáva aktuálnou novovznikajúca forma praxe — popri osvojovaní prírody, sociálneho sveta a jeho produktov — osvojovanie kozmu. Formuje a rozvíja sa tak „nová kozmická dimenzia“ ľudskej subjektivity a s ňou súvisiace formovanie vnútorných potencií človeka pôsobiť v mimozemských súvislostiach a v rámci nich si osvojovať, prirodzene ľudsky, tento nový svet a systém súvislostí spôsobom kvalitatívne odlišným, než je to v súvislosti s osvojovaním „zemskej“ prírody.

Týmto konštatovaním sledujeme teda to, že človek sa nerodí s „hotovými“, „rozvinutými“ subjektívnymi dispozíciami, aj keď pre ne môže mať určité genetické predpoklady. Súvislosť subjektívnych dispozícií ľudského individua s jeho bytostnými silami (na ktoré ukážeme), ktoré sú produktom historického vývinu (ontogenézy a fylogenézy), „dĺžky“ historickej cesty človeka umožňuje chápať ľudskú subjektivitu v dialektickomaterialistických súvislostiach, a z pozície jej „prirodzenosti“.

Na druhej strane takto (historicky) chápaná subjektivita umožňuje metodologicky zdôvodniť (z aspektu všeobecného predstihu ľudského faktora) potrebu realizácie projektu komunistickej perspektívy, ktorá — slovami Marxa — obohatená doterajším vývinom má disponovať takými podmienkami, v ktorých ľudská podstata (a s ňou súvisiaca subjektivita) sa nebude rozvíjať v protiklade s jej predmetnými formami existencie. Pôjde o podmienky vytvárajúce reálny predpoklad pre najplnší rozvoj ľudskej subjektivity.

Metodologické princípy analýzy ľudskej subjektivity

Ľudská subjektivita je teda — povedané v tých najvšeobecnejších súvislostiach — produktom prírodno-*historického* procesu; jej vznik a pôsobenie je výrazom diferenciácie, „rozpoltenia“ objektívneho procesu na „... prírodu a *ciele* si kladúcu činnosť človeka“. (5, s. 197) Jej prostredníctvom možno už špecifikovať ľudskú skutočnosť voči prírodnému svetu. Vo vývine objektívnej reality dochádza ku kvalitatívnemu skoku — príroda začína byť modifikovaná dejinami.

Keďže ľudská subjektivita je svojráznym spojivom zmyslovosti a činnosti, pričom však nie je ani zmyslovosťou, ani činnosťou, prejavuje sa cez predmetnú prax, je jej imanentným určením. Sama subjektivita žije a vyvíja sa v zhode s historicko-praktickým vývinom človeka. Je neoddeliteľnou „súčasťou“ všeľudskej podstaty a integrujúcim činiteľom ľudského rodu. Prijíma však konkrétne formy seba prejavy a pôsobenia, resp. stagnácie len v súvislosti s konkrétnymi historickými typmi praxe. Jej zveľaďovanie, kultivácia je možná len za predpokladu, že dané, predchádzajúcim vývinom nadobudnuté, no súčasne obohatené historicko-sociálne podmienky jej umožňujú optimálny, z hľadiska jej pozitívneho naplnenia adekvátny „prechod“ (t. j. objektivizáciu) do predmetného sveta, ktorý takto demonštruje nahromadenú subjektívnu moc, nekonečne disponovateľnú ľudskú potenciu v akýchkoľvek súvislostiach a rovinách organizácie predmetného sveta vtlačiť mu vlastnú pečať. Jej obsah sa konkretizuje a aktualizuje práve vo „vtlačaní tejto pečate“.

Slovom, pojem ľudskej subjektivity napriek tomu, že sa „vymyká“ zo sveta vecí, predmetnosti, patrí do sveta prirodzenosti a je prejavom tejto prirodzenosti. Veď nesubjektívna bytosť je rovnako obľudná a neprírodzená, ako je obľudná a neprírodzená nepredmetná bytosť ako čisté, sebauvedomujúce sa Ja, absolútny Duch, Transcendentno atď.

Jednou z úloh marxisticko-leninskej filozofie je vymedziť (sformulovať) také metodologické postupy analýzy ľudskej subjektivity, ktoré demonštrujú jej chápanie z pevných materialistických svetonázorových pozícií a pojem ľudskej subjektivity umožňujú chápať v jednote s pojmom ľudskej prirodzenosti.

Nazdávame sa, že v súvislosti s touto úlohou možno uvažovať o metodologických princípoch analýzy ľudskej subjektivity:

1. princíp činnej podstaty človeka,
2. princíp konštruktívnych elementov ľudskej subjektivity,
3. princíp historicko-spoločenskej podmienenosti ľudskej subjektivity,
4. princíp praxe ako historického meradla rozvoja ľudskej subjektivity.

Princípy, z pozície ktorých je potrebné analyzovať fenomén ľudskej subjektivity, prirodzene navzájom súvisia: oddeľovať ich striktne od seba je možné iba v rovine teoretických abstrakcií.

1. Metodologický význam *princípu činnnej podstaty* človeka pri analýze ľudskej subjektivity spočíva v tom, že umožňuje chápať tento zložitý a tajomný fenomén v jednote s celkovým (a teda i telesným) usporiadením človeka v tých súvislostiach, ktoré vyvierajú z jeho praktickej (predmetnej) interakcie s vonkajším svetom (prírodou).

Subjektivita, chápaná v súvislosti s predmetnou činnosťou, predstavuje tak „rezultát“, akýsi „konečný efekt“ tejto činnosti a vo vzťahu k objektívnej realite je „meradlom“ mimoprirodného aspektu rozvoja človeka.

Len v poznámke na margo treba doložiť, že v miere rozvoja a účinnosti ľudskej subjektivity, prejavujúcej sa cez predmetnú prax, sa skrývajú dve základné určenia dejín: dejiny ako *prírodno-historický* proces (s prevládajúcim prírodným určením) a dejiny ako *prírodno-historický* proces (s prevládajúcim spoločensko-subjektívnym určením).

Spoločensko-subjektívne určenie dejín, vyjadrujúce ideu kultúrno-emancipačného vzostupu človeka, prirodzene v našich súvislostiach nijakým spôsobom nekorešponduje s koncepciou „totálnej“ humanizácie prírody, podľa ktorej v budúcnosti bude „každá čiastočka prírody humanizovaná a ponesie črty práce a vydá svedectvo o ľudskom myslení“. (3, s. 307)

V našich súvislostiach je tu kladený dôraz na vedomú účasť na dejinách, resp. dôraz na pozitívnu účasť subjektivity na procese modifikácie prírody a poľudšťovania — v zmysle humanizačno-emancipačného vzostupu — dejín.

Avšak uplatnenie princípu činnnej podstaty človeka pri analýze jeho subjektivity má ešte ďalší význam: umožňuje chápať aj „mechanizmus“ jeho sebarealizácie, ktorá je produktom cieľavedomých aktivít, ktoré majú charakter „subjektívneho zámeru a moci“ človeka; no umožňuje aj pochopenie podstaty procesu humanizácie prírody a produkcie dejín, ďalej dialektiku subjektu a objektu a mechanizmus spredmetňovania a odpredmetňovania.

Netreba azda zdôrazňovať, že povýšením filozofického princípu činnnej podstaty človeka na určujúce metodologické východisko v analýze ľudskej subjektivity, marxisticko-leninské chápanie tohto fenoménu eliminuje idealisticko-spiritualistické prístupy ku skúmanej problematike.

2. Druhým, nie menej významným, no s prvým tesne súvisiacim metodologickým princípom pri analýze ľudskej subjektivity je vymedzenie tzv. „*konštitutívnych elementov*“ ľudskej subjektivity, prostredníctvom ktorých sa prejavuje, stáva sa „silou“, resp. v ktorých sa ako existujúca skutočnosť konštituuje (čo umožňuje problém ľudskej subjektivity vedec-ky riešiť aj po stránke svetonázorovej). Týmito konštitutívnymi elementami ľudskej subjektivity sú *bytostné sily* človeka, no možno sem zaradiť aj ich predmetné produkty a ľudskou subjektivitou sprostredkované „pracovné nástroje“, ktoré prijali určenie „ľudských vecí“ práve cez

tento moment sprostredkovania. Inými slovami, aj keď subjektivita nemá predmetné, časopriestorové určenie, aj keď sa vymyká z „radu vecnosti“, „konštituuje sa“ v štruktúre „bytosných síl“ človeka a v protiklade k vonkajšej predmetnosti. Prirodzene, vonkajšia predmetnosť je podmienkou rozvíjania, „prehlbovania“ subjektivity; v akte predmetného zvonkajštenia, v ňom a prostredníctvom neho sa formujú, kultivujú, účinnosť znásobujú ľudské zmyslovo-predmetné možnosti, čo je zároveň aj procesom tvorenia, formovania a utvrdzovania ľudských piatich zmyslov ako výrazu subjektivity.

So zreteľom na túto skutočnosť možno v našich súvislostiach konštatovať, že rozvoj ľudskej subjektivity prostredníctvom predmetnej, produktívnej činnosti sa deje ako rozvoj ľudských bytosných síl, ktoré tak demonštrujú kultúrny vzostup človeka. A práve v povahe ľudských bytosných síl, v ich rozvoji ako „samoúčelu“ (norma, ku ktorej sa približuje všestranne sa rozvíjajúca osobnosť človeka) sa konštituuje to špecifické, čím sa človek líši od ostatného sveta — konštituuje sa *komplex schopností* a z nich vyplývajúcich možností osvojovať si okolitý svet (prírodu) *aj* (a za istých okolností *predovšetkým*) silami „nie prírodnými“, t. j. silami, ktoré stratili svoje prvotné určenie a ktoré sa stali „konštitutívnymi elementami“ človeka ako druhovej bytosti a v procese zospoločenšťovania a integrácie boli, a dodnes sú predmetom jeho kultivácie či zušľachtňovania a teda rozvoja. Poznamenávame, že analýza ľudskej subjektivity z pozície tohto metodologického princípu umožňuje súčasne chápať formovanie subjektivity nie ako „protiprírodný“ či „protibiologický“ proces, ale ako proces, v ktorom čoraz väčšmi prevláda aspekt tvorivej činnosti, vzrastajúceho intelektuálneho potenciálu, slobodnej produkcie ako *miery* „moci“ subjektivity nad prírodným či biologickým faktorom. Rozvíjanie subjektivity, jej umocňovanie v životnom procese indivíduí teda nesporne nepopiera jeho predmetné určenie ako rozhodujúcu dimenziu ľudského bytia. Tu máme na mysli aj Engelsovu poznámku o *jednote* zákonov vonkajšej prírody a zákonov, „ktoré upravujú telesné a *duchovné* (podč. V. V.) bytie človeka samého — čo sú dve kategórie, ktoré nemôžeme od seba oddeliť, nanajvýš v predstave, ale nie v skutočnosti“. [1, s. 94]

Keďže súvisia s praktickou činnosťou, majú dynamický charakter a formu vlastného zvonkajštenia (účelnou, vedomou, t. j. zinštrumentalizovanou činnosťou) demonštrujú proces sebarealizácie človeka. Demonštrujú jeho podstatu — a spôsob, akým sa ona prejavuje — demonštrujú zároveň i jeho existenciu.

V nadväznosti na princíp činnej podstaty človeka a v súvislosti s otázkou ľudskej subjektivity (a jej konštitutívnych elementov) je potrebné chápať aj Marxovu myšlienku, že „...dejiny *priemyslu* a vzniknuté *predmetné* konkrétne bytie priemyslu sú *otvorenou* knihou *ľudských bytosných síl*, zmyslovo hmatateľnou *psychológiou*, ktorá doteraz nebola

pochopená vo svojom súvisi a s *podstatou* človeka, ale vždy len vo vzťahu k vonkajšej užitočnosti“. (8, s.110)

Toto základné určenie ľudských bytostných síl ako „konštitutívnych elementov“ človeka, ako druhovej bytosti, s ktorým je spätá idea rozvoja ľudskej subjektivity, metodologicky a svetonázorovo zdôvodňuje ideu človeka ako prakticko-pretvárajúcej bytosti s rozhodujúcim *predmetným* určením, v ktorom rozmer subjektivity je potrebné chápať ako špecifické usporiadanie tejto bytosti. V tejto súvislosti by sa dalo aj povedať, že v rámci stupňa rozvoja ľudskej subjektivity identifikujeme prítomnosť *racionálneho faktora* v dejinách a navyše — aj čoraz výraznejšiu *diferenciáciu* ľudského voči prírodnému.

3. Ďalším významným metodologickým princípom, na báze ktorého je potrebné analyzovať (a tým aj rozvíjať) otázku ľudskej subjektivity, je idea *historicko-spoločenskej podmienenosti* druhových vlastností človeka, a tým aj jeho subjektívnych dispozícií, vyvíjajúcich sa paralelne s jeho individuálnou svojbytnosťou. Táto metodologická požiadavka vyplýva z idey spätosti druhových vlastností človeka s materiálnou činnosťou (princíp činnej podstaty) formou produkcie, sebarealizácie a sebatvorby, resp. „sebakonštituovania“ v procese vzájomného zospoločnenštvania a formovania individuálnej svojbytnosti človeka. Ide o proces dejinný a v dejinách, pretože „univerzálne vyvinuté indivídua... nie sú produktom prírody, ale produktom dejín“. (7, s. 114) Inými slovami, subjektivita sa rozvíja v podmienkach praktickej, avšak svojou povahou spoločenskej činnosti.

Proces formovania ľudskej subjektivity — chápaný v tesnej súvislosti s historicko-spoločenskými podmienkami a s materialistickým chápaním dejín — možno chápať ako proces vzostupného a na čoraz vyššej úrovni obnovujúceho sa súhrnného spoločenského života ľudí, ako produkt prakticko-duchovnej interakcie; subjektivita tu vystupuje ako „zvnútornenie“ tejto kolektívnosti, resp. spoločenskosti, alebo — čo je to isté, — spoločenský rozmer človeka je činnostným rozmerom, pretože človek môže byť činnou, prakticko-pretvárajúcou bytosťou len v súčinnosti s inými, len v podmienkach kolektivity (proces sebarealizácie). Avšak činnostný rozmer človeka ako produkt spoločenskosti „modifikuje“ človeka na *subjekt* vzťahu k obklopujúcemu bytiu (svetu). A vo vzťahu sa konštituuje (projektuje) činnosť vo forme nekonečnej (alebo len málo ohraničenej) subjektívnej potencie. Chápať ľudskú subjektivitu v kontexte dejín znamená teda identifikovať spoločensko-historicky *podmienenú mieru* subjektívnych možností aktualizovaných spoločenským (a zospoločenščeným) konaním človeka. K tejto revolučnej dimenzii sa človek „vypracoval“ v priebehu vlastnej sociogenézy ako procesu produkcie, reprodukcie a spredmetňovania bytostných síl. Stupeň ich „kultivácie“ v priebehu sociogenézy a ďalšieho kultúrno-historického vývinu človeka je súčasne mierou rozvíjania subjektivity, ktorá v bytostných

silách ako konštitutívnych elementov nachádza svoju „prírodnú (a prirodzenú) základňu“.

Inými slovami, človek sa „vypracoval“ k subjektívnym dispozíciám dĺžkou vlastného historického vývinu, vlastným praktickým postavením vo vzťahu k „iným a s inými k sebe“ a k svetu, demonštrujúc tak jednotu všeobecno-ludského (rodového), konkrétne-historického (spoločenského) a prírodného (biologického).

Analýza ľudskej subjektivity so zreteľom na tento metodologický princíp umožňuje tak uvedenie problematiky skúmať nie zo stanoviska tzv. „imanentných záverov teórie človeka“, vlastných pre fenomenológiu, existencializmus a iné buržoázno-psychologické koncepcie, ale naopak — zo sféry reálneho historicko-praktického prejavu indivíduí, ktoré vďaka prakticko-pretvárajúcemu určeniu sú schopné (ako produkt historickej nevyhnutnosti, vyplývajúcej z dialektickej interakcie človek — spoločnosť — príroda) prekračovať vlastnú, historickými typmi a formami praxe spôsobenú *ohraničenosť subjektivity*.

4. Naznačený aspekt problému možno analyzovať práve uplatnením *hladiska praxe ako štvrtého metodologického princípu analýzy ľudskej subjektivity*; nadväzuje na prvý princíp činnnej podstaty človeka, no obohacuje ho identifikáciou historicky konkrétnejšieho prejavu ľudskej subjektivity.

Filozofický princíp činnnej podstaty človeka vyjadrujú dve základné formy praxe, v ktorých sa konštituuje historickým vývinom daná totalita životného prejavu človeka, spôsobu jeho predmetno-činnosťného jestvovania.

Prvou formou tejto praxe je sociálno-pretvárajúca činnosť. Jej cieľom je o.i. premena spredmetnených výtvorov človeka a vzťahov, v ktorých sa toto spredmetnenie konštituuje.

Druhou formou praxe je činnosť zameraná na premenu prírody na svet sociálnej predmetnosti; jej dominujúcim určením je úroveň výrobných síl a celkové praktické (mocenské) postavenie človeka voči jeho bytiu obklopujúcej realite, resp. voči „zákonom pohybujúcej sa hmoty“.

Obe formy historicko-spoločenskej praxe vzájomne súvisia, podmieňujú sa a vo svojej jednote tvoria určitý, historicky konkrétny *typ*, resp. celok (praxe, ktorému zodpovedá dialektickou interakciou „človek — spoločnosť — príroda“ sprostredkovaná totalita životného prejavu ľudských indivíduí).

V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že dávať do súvisu otázku historických typov praxe s otázkou analýzy a rozvoja ľudskej subjektivity má ten význam, že práve historické typy praxe *stanovujú meradlá rozvoja subjektivity*, ale aj predmetného určenia človeka; ony nám umožňujú identifikovať spôsob, akým si ľudské indivíduá osvojujú skutočnosť, spoločenské bohatstvo, ale aj to, ako ho reprodujú v jednotlivých historických etapách vlastného vývinu.

Naším cieľom nie je analýza všetkých doterajších historických typov

praxe a ich vplyv na rozvoj ľudskej subjektivity, ale sústredenie pozornosti na historicky najmladší a najrevolučnejší typ praxe, ktorý je analogický takej spoločensko-ekonomickej formácii, akou je socializmus.

Tento nový historický typ praxe predstavuje takú vzájomnú praktickú súčinnosť indivíduí, taký spôsob ich revolučného praktického jestvovania, ktorého základnou dimenziou je *revolučná kolektivita* demonštrujúca spôsob *konania a myslenia*.

Je to kolektivita, ktorá vytvára ekonomické, kultúrno-duchovné a sociálno-ideologické podmienky pre formovanie nového spôsobu predmetnej činnosti, najmä *práce*, ktorá v rozhodujúcej miere poznamenáva a pozitívne ovplyvňuje rozvoj ľudskej subjektivity.

Preto v štruktúre socialistickej praxe, vyjadrujúcej dialektický celok tvorivých aktivít a slobody človeka, dochádza k pozitívnej premene i základného doterajšieho určenia človeka ako prakticky činného *tvorivého* subjektu novodobých dejín. Prirodzene, túto premenu základného určenia človeka chápeme ako nevyhnutný dôsledok *zmeny* celkového doterajšieho *charakteru a obsahu práce* ako základného a rozhodujúceho komponentu socialistickej praxe. Uvedomelá, racionálna, *vedou* umocňovaná spoločenská súčinnosť (oproti živelnosti a iracionalite v predchádzajúcich historických typoch praxe) smeruje ako výraz revolučnej kolektivity k čoraz väčšiemu uvoľňovaniu tvorivých síl a schopností človeka. Inými slovami, socialistická spoločnosť vytvára historické základy pre *oslobodenú prácu*, ktorá nachádza svoj praktický výraz v čoraz intenzívnejšej, dôslednejšej a všestrannejšej humanizácii.

Keďže na problém humanizácie práce nadväzuje problém človeka najužšie (vytváranie optimálnych podmienok pre jeho bytostnú seba-realizáciu a tým pre čoraz vyšší rozvoj ľudskej špecifickosti voči prírodno-živočíšnej realite), stáva sa centrálnou otázkou aj v súvislosti s rozvojom a formovaním ľudskej subjektivity, prejavujúcej sa v podobe všestranne rozvinutej osobnosti. Poznamenávame, že na súvislosť oslobodenej práce a rozvoja ľudskej subjektivity upozorňovali klasici na viacerých miestach svojich textov. Marx napríklad túto súvislosť identifikuje v odstránení obmedzenej buržoáznej formy súčinnosti, čo povedie k vytvoreniu „... bohatej individuality, ktorá je rovnako všestranná vo svojej výrobnnej činnosti ako vo svojej spotrebe a ktorej práca preto už ani nie je prácou, ale plným rozvinutím tejto činnosti, v ktorej sa stratila prírodná nevyhnutnosť vo svojej bezprostrednej forme; lebo namiesto prírodnej potreby nastúpila potreba historicky vytvorená“. [7, s. 269]

V súvislosti s filozofickým odkazom klasikov humanizácia práce o.i. znamená vytvorenie takých historicko-spoločenských podmienok pre prebiehajúci pracovný proces, v ktorom by sa človek ako určujúci subjekt výrobného procesu nerozvíjal ako „izolovaný výrobca“, ale predovšetkým ako spoluúčastník produkcie pozitívnych vzťahov s dôrazom na ideu revolučnej kolektivity ako princípu konania a myslenia (ako výraz historicky vytvorenej potreby), ako najpodstatnejšieho určenia socialistic-

kého typu praxe, kde namiesto „vecných vzťahov závislosti“ nad individuom je jeho vlastná *nezastupiteľnosť* (ako výraz predstihu všeobecného ľudského faktora). Preto — so zreteľom na humanizáciu práce — prebiehajúci pracovný proces nemá predstavovať iba púhy prostriedok existencie človeka, ale má byť cieľom jeho všestranného rozvoja. V súvislosti s technizáciou a racionalizáciou životného procesu ľudí *najmä socializmus* pripravuje pozitívne zmeny v spoločenskom postavení človeka a jeho práce. V tejto súvislosti významné je (alebo má byť) to, že ide o prácu, na ktorú sa neviažu iba ekonomické kategórie, ale do ktorej vyúsťuje spoločensko-ľudský rozmer. Ak v predchádzajúcich historických typoch praxe bol kladený dôraz na analýzu vzťahu „stroj — človek“, „človek — stroj“, v socialistickom type praxe dominuje vzťah „človek — človek“, v ktorom „... ide o skúmanie človeka ako výrobnej sily nielen z hľadiska ekonomického a technického aspektu, ale z hľadiska rozvoja jeho osobnosti. Spolu s oslobodzovaním práce sa vedie zápas o ľudské zvládnutie vzťahov a spoločenského bytia vcelku.“ (9. s. 215)

Pozitívny vplyv socialistického typu praxe na rozvoj ľudskej subjektivity cez humanizáciu (oslobodzovanie) práce je o to výraznejší, ak ho porovnáваме s predchádzajúcim historickým typom praxe, ktorého podstatu tvoril buržoázny spôsob produkcie, ktorý sa v podstate niesol v znamení prevažujúcej „desubjektívizácie“ človeka, nakoľko sa „... plný rozvoj ľudského vnútra javí ako úplné *vyprázdňovanie*, univerzálne spredmetnenie, ako totálne odcudzenie a rušenie všetkých jednostraných cieľov, ako obetovanie samoučelu určitému, celkom vonkajšiemu účelu.“ (7. s. 434)

Poznamenávame, že v súvislosti s otázkou humanizácie práce nejde nám o podceňovanie ekonomického, technického či technologického zreteľa; ekonomicko-technologická (a technická) zložka práce v organickej *jednote* s jej sociálno-ľudským momentom s dôrazom na rozvoj a neustálu aktualizáciu určujúcich komponentov ľudskej subjektivity — napríklad dôraz na rozvoj schopností čoraz väčšími *predvídať funkciu* ľudského diela v systéme medziľudských a všeľudských vzťahov atď.) vytvára v socializme — v princípe a v súvislosti s výdobytkami vedy a techniky — pozitívne predpoklady pre všestranne rozvíjajúce sa osobnosti v intenciách naznačených už K. Marxom. V jednote s týmto cieľom pôjde o vytvorenie takých podmienok, ktoré majú ... „obludnosť úbohého rezervného robotníckeho obyvateľstva, držaného v zálohe pre meniacu sa vykorisťovateľskú potrebu kapitálu, absolútnu pohotovosť človeka pre meniace sa požiadavky práce, čiastkového robotníka, púheho nositeľa čiastkovej spoločenskej funkcie *nahradiť* (podč. V. K.) všestranne rozvinutým jednotlivcom, pre ktorého sú rozličné funkcie striedajúcimi sa spôsobmi životnej činnosti“. (6, s. 534)

Prirodzene, proces oslobodzovania práce ako výraz humanizácie, ktorej meradlom je maximálne možná miera prítomnosti ľudskej subjektivity (ktorá „udáva tón“ prebiehajúcemu pracovnému procesu, a nie

naopak), znamená taký historický typ praxe, v ktorej sa spoločnosť konštituuje ako jej *vlastný subjekt*. Jej meradlom nie je „hra slepej nevyhnutnosti“, ale vedomá, pozitívnu súčinnosťou individuí sprostredkovaná a vopred predvídaná „pozícia“ človeka, za ktorou sa skrýva mobilizácia síl a schopností, historickým vývinom nadobudnutá, no spoločensky už ovládateľná, cieľavedome usmerňovaná ľudská potencialita. Ide teda o taký historický typ praxe, v ktorom najpodstatnejšia ľudská činnosť — práca — nebude podrobená (slovami Engelsa) slepej hre nepredvídaných vplyvov nekontrolovaných síl a ponese sa v znamení všeobecne chceného cieľa.“ [2, s. 32]

LITERATÚRA

1. ENGELS, F.: Anti-Dühring. Bratislava 1957.
2. ENGELS, F.: Dialektika prírody. Bratislava 1963.
3. GARAUDY, R.: Perspektívy človeka. Praha 1965.
4. IVANOV, V. P.: Ľudská činnosť, poznanie, umenie. Bratislava 1981.
5. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Spisy 38. Bratislava 1961.
6. MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1967.
7. MARX, K.: Grundrisse. Bratislava 1972.
8. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1966.
9. ŠÍMA, R.: Zápas o vedecko-technickú revolúciu. Bratislava 1977.

ЧЕЛОВЕЧЕСКАЯ СУБЪЕКТИВНОСТЬ И ДИАЛЕКТИКА ЕЕ ПРОЯВЛЕНИЯ

Васко К у с и н

В настоящее время значение философского исследования человеческой субъективности обусловлено, кроме всего прочего, также небывалым развитием науки и техники, благодаря которым постоянно расширяются границы человеческого мира и на основе чего создаются объективные предпосылки для формирования новых компонентов человеческой субъективности, интегрированных в неограниченные возможности. Их анализ и прогнозы их развития являются поэтому все более актуальными и связаны с общей восходящей тенденцией развития человечества как мирового субъекта.

Субъективность как тотальность внутренних предрасположений субъекта, какими являются интенциональность, воля, проективность, свобода и т. д., не имеют предметного определения, но проявляются только через предметную практику; в силу этого категория практики представляет собой неотъемлемый методологический ориентир, посредством которого феномен субъективности можно рассматривать с материалистических и научно-мировоззренческих позиций. Однако для комплексного постижения феномена субъективности необходимо уделять внимание и таким аспектам, как деятельная сущность человека, аспект конститутивных элементов и общественно-исторической обусловленности человеческой субъективности. Разумеется, указанные аспекты взаимосвязаны, их можно отделять друг от друга только в плане теоретических абстракций. Это требование детерминирует и наш философский подход к исследуемой проблематике.